

KOSSUTH LAJOS MEGJELENÍTÉSE KARIKATÚRÁKON A KIEGYEZÉST KÖVETŐ ÉVEKBEN (1867–1875)*

TAMÁS ÁGNES

ABSTRACT

This paper aims to present a comparative analysis of caricatures published in Hungarian comic papers (Az Üstökös, Borsszem Jankó, Bolond Miska, Ludas Matyi) in the first years after the Austro–Hungarian compromise. The author intends to demonstrate the ways of the depiction of a national hero, Lajos Kossuth. The comic papers can be connected to political parties evaluating the rule of Kossuth differently, therefore Kossuth’s representation depended on the political attitude of the comic paper.

The results of the examination reveal the themes which were connected with Kossuth (independence vs. compromise, public opinion and Kossuth, Kossuth as God, Kossuth and the Hungarian left whinged politicians, the emigrant Kossuth) and some elements of the mythicized Kossuth figure (e.g. „Kossuth hat”).

BEVEZETÉS

Kossuth Lajosra és a függetlenségi eszméire, valamint annak hirdetésére a kiegyezést követő években a kormány veszélyként tekintett, mivel a függetlenségi-ellenzéki erők a fennálló rendszer, a hosszú tárgyalások alatt kiformalódott dualizmus megváltoztatására törekedtek. Fő sajtóorgánunk a radikális hangvételű, függetlenségi érzelmű politikai napilap, a *Magyar Ujság* volt Böszörményi László szélbalpolitikus szerkesztésében. Elsősorban Kossuth Lajos írásainak közzététele miatt már 1867 júliusában pert sürgetett a kormányzat a *Magyar Ujság* szerkesztője ellen,

de csak augusztus végén indítottak ellene sajtóügyi vizsgálatot.¹ Perét követően, 1868. február 27-én egyévi fogházra és 2000 forint bírságra ítélték.² A Bösztörményi-per demonstrálta, hogy a kiegyezést követő időszakban nem volt veszélytelen a sajtóban Kossuthal foglalkozni, annak Torinóból küldött, a kiegyezést bíráló szövegeit Magyarországon kinyomtatni. Felmerülhet tehát a kérdés, hogy az élclapok szerkesztői, rajzolói meddig merészkedhettek, mi az, amit leírhattak, lerajzolhattak, s még nem vont maga után sajtópert. Az elemzésre kerülő élclapok rövid bemutatása után görccs alá vesszük, milyen szimbólumokkal, milyen szituációkban láttak napvilágot a Kossuth-karikatúrák 1867 és 1875 között.³

Vizsgálatunk árnyalja az ellenzéki kortársak rezignált kijelentéseit a sajtószabadság kiegyezés utáni hónapokban – szerintük – egyre szűkülő kereteiről,⁴ és alátámasztja a szakirodalom álláspontját, amely szerint az elemzés időszaka a dualizmus kori sajtószabadság „aranykora”.⁵ Bár a hatalom, a berendezkedő Andrássy-kormány a politikai napilapok esetében fellépett a Kossuth-szövegek közlése ellen, élclapok esetében nem került sor hasonlóra,⁶ pedig a Kossuth-kultusz számos elemét megtalálhatjuk a karikatúrákon és a képaláírásokban (Kossuth-szakáll, a „Kossuth apánk”-fordulat). A kultuszról a Kossuth halála utáni számában a következőképpen írtak a *Vasárnapi Ujságban*: „Végre jött az 1848-iki nagy átalakulás, mely a magyar jobbjának jogokat, szabad hazát adott és harci dicsőséget. Mi természetesebb, mint hogy annak nevét, ki neki mindezeket szerezte, a kit jóformán egyedül ismert a nagy vívmány szerzői közül, szeretetének egész melegeivel vette körül. A 48–49-iki s az azutáni éveknek népköltészete olyan glóriával övezi Kossuth fejét, a melyhez hasonló nemcsak nálunk nincs több, de a külföldön [!] is alig található. A forradalom napjaiban Kossuth neve a hazaszeretet s a harci dicsőség lobogója. Világos után a szerető részvété, a várakozásé. [...] [A nép] őtet hívja, őtet várja első helyen; nem is kételkedik rajta, hogy jönni jog [!] s neki is meghozza mindazt, a mire szüksége van.”⁷ Az ismeretlen szerző által felsorolt szempontok jellemezték már az 1860–1870-es évek vizsgált karikatúráit is. A vizuális elemek hozzájárulhattak ahhoz, hogy rögzüljenek a kultusz egyes komponensei. A *Ludas Matyi* a karikatúrát mint politikai fegyvert is használta, hogy tovább népszerűsítse az emigráns hős kultuszát, elmélyítse annak bizonyos aspektusait, és felhasználja személyét, népszerűségét a függetlenségi ellenzék céljai érdekében, amit megkönnyített a kiegyezési rendszer népszerűtlensége az első években.⁸

AZ ELEMZÉS FORRÁSAI

A korszakban megjelenő s igen népszerű politikai élclapok a különféle politikai irányzatokhoz szorosan kötődtek. Az élclap műfajából következően – feladata, bár túlzásokkal, de humoros-gúnyos kritikát gyakorolni a kormányzati intézkedések kapcsán – ellenzéki humoros sajtótermékekből sorolhatunk fel többet: még az 1850-es évek végén, az 1860-as évek elején indult útnak Jókai Mór szerkesztésében *Az Üstökös*, illetve Tóth Kálmán vezetésével a *Bolond Miska*. 1867-ben rövid időre elváltak útjaik:

Jókai lapja a balközép mögé állt be, azaz elfogadta a kiegyezés megkötését, de annak számos pontját módosítani kívánta. A *Bolond Miska* kezdetben Deák-párti hangot ütött meg, majd az 1867. év végén fordult el a kormánypárttól, s vált balközép lappá. A szélbal nézeteket, a függetlenségi ellenzék álláspontját az 1867 áprilisában alakult *Ludas Matyi* képviselte Mészáros Károly szerkesztésében. Míg az első két említett humoros lap az általunk vizsgált teljes időintervallumban rendelkezésre áll, addig a *Ludas Matyi* csak 1873. augusztusig jelent meg. Az ellenzéki élclapokkal szemben a kormánypárti politikát a *Borsszem Jankó* népszerűsítette Ágai Adolf irányításával, az első számát 1868 januárjában vehették kézbe az olvasók. A szerkesztők esetében csak a *Bolond Miskánál* következett be változás: Tóth Kálmán helyett 1873 decemberében Bartók Lajos (Don Pedró álnéven) vette át ezt a posztot a lap 1875-ös megszűnéséig.

Az élclapok pártállására természetesen hatott a Deák-párt és a Balközép Párt egyes frakcióinak fúziójával létrejött Szabadelvű Párt 1875. márciusi megalakulása. A *Borsszem Jankó* továbbra is liberális szellemiségű, kormánypárti lap maradt, Az *Üstökös* próbálta támogatni a Szabadelvű Párt politikáját (Jókai Mór követte Tisza Kálmán balközép vezetőt az új pártba), a *Bolond Miska* pedig pártok felettinek deklarálta magát. Irányvonala azonban hasonlított Az *Üstökösére*: támadta a konzervatív és ultramontán csoportokat, illetve a szélbal politikáján gúnyolódott, azaz a szabadelvű kabinet jobb- és baloldali ellenzékét vette célba.

A különböző pártállású élclapokban – nem azonos mértékben és nem egyformán – gyakran jelent meg Kossuth alakja. Az alábbi táblázat a Kossuth-ábrázolások számát foglalja össze:

	1867	1868	1869	1870	1871	1872	1873	1874	1875
Bolond Miska	3	4	0	0	0	0	0	2	3
Az Üstökös	4	0	0	0	0	0	0	2	1
Ludas Matyi	5	9	2	1	2	3	0	–	–
Borsszem Jankó	–	6	1	1	1	1	2	0	2
Összesen	12	19	3	2	3	4	3	4	6

1. számú táblázat: Kossuth megjelenési gyakorisága az élclapokban

Forrás: saját készítésű statisztika

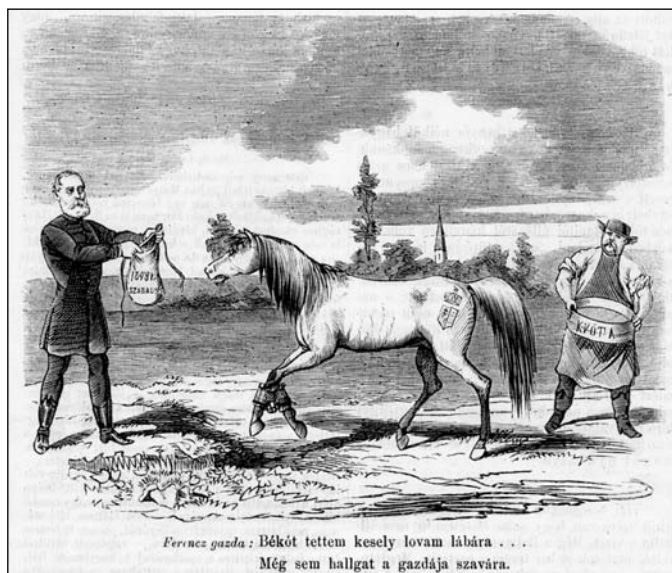
A táblázat alapján szembetűnő, hogy – ugyan eltérő mértékben – Kossuth az elemzés teljes időintervallumában szerepelt az élclapok karikatúráin. A két balközép lap esetén találtunk leginkább olyan éveket, amikor egyetlen Kossuth-ábrázolás sem kapott helyet, míg a szélbal élclap majdnem minden évben szerepeltette, hasonlóan a függetlenségi eszméket legerőteljesebben bíráló *Borsszem Jankó*hoz. Legnépszerűbb

a kiegyezést követő első két évfolyamban volt, majd – meglepő módon – az 1869. évi választások időszakában már nem láthatjuk olyan gyakran. Ezt követően a legtöbbször az 1875. évi parlamenti voksolások évében, a választási kampány időszakában tűnt fel az emigráns politikus.

A Kossuth-ábrázolások jelentős része jól csoportosítható néhány témakör köré. Leggyakoribb megjelenítési módja a kiegyezés és Deák vagy a Deák-párt szembeállítása a függetlenségi eszmével és Kossuthal. Az ilyen típusú rajzok nagyobb részén, bár nem minden alkalommal, látható Kossuth mellett maga Deák is.

DEÁK-KOSSUTH SZEMBEÁLLÍTÁSOK, KIEGYEZÉS VERSUS FÜGGETLENSÉG A GÚNYRAJZOKON

Az első Deák–Kossuth, illetve kiegyezés–függetlenség szembeállítást feldolgozó karikatúra a *Ludas Matyi*ban látott napvilágot 1867 őszén (lásd 1. kép). E szerint Ferenc gazda, azaz Deák Ferenc béklyót („közös ügy”) tett a ló első két lábára, de az állat, amely Magyarországot szimbolizálja, a szöveg szerint „Még sem hallgat a gazdája szavára”. A ló hátsójánál áll Deák egy szitával („kvóta”), míg előtte Kossuth egy zsákkal („1848ki szabadság”). A paripa – hiába a bilincsek – Kossuth felé tart, elhagyja Deákot.⁹ Az üzenet szerint Magyarország, a hazai közvélemény nem helyesli a deáki politika irányvonalát.¹⁰

1. kép: A kiegyezés és a függetlenség vitája

Forrás: *Ludas Matyi*, 1867. szeptember 8.

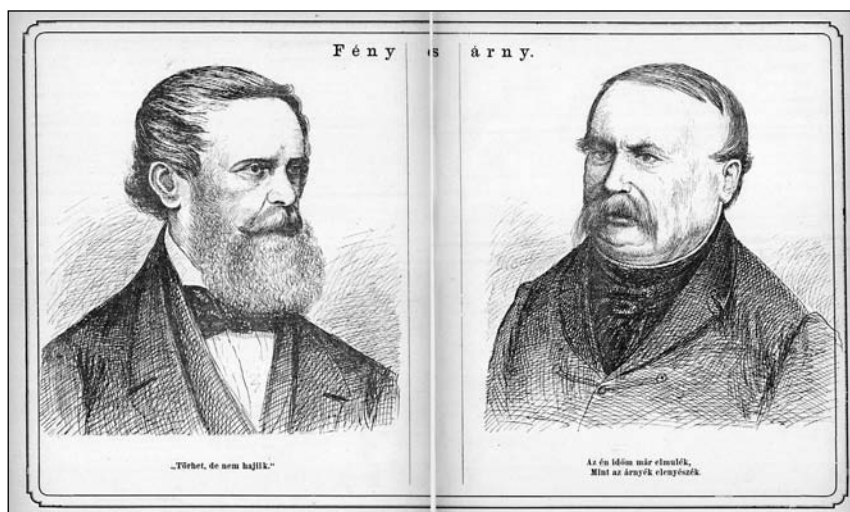
1868-ban a szélbal élclapban két orvos–beteg jelenetben is felbukkant egyszerre Deák és Kossuth. A korábbi Deák kuruzslóként tűnik fel, aki Hungaria betegségére csak sebtapaszt akar ragasztani. A nőt fojtogatja a „kvóta” feliratú nyaklánc, illetve – a képaláírás szerint – sok vért vesztett, azaz Deák megoldási javaslata biztosan nem hoz gyógyulást számára. A páciens az orvos – Kossuth – segítségét kéri, mert attól tart, a kuruzsló végül megöli. Kossuthnál 1848-as cseppeket pillanthattunk meg, s szerinte, ha abból bevesz Hungaria párat, meggyógyul, és még a kvótától is megszabadul: Magyarország visszanyeri függetlenségét.¹¹ A későbbi karikatúrán a szituáció talán még érdekesebb: egyenesen Deák dajka kéri az orvos, Kossuth segítségét, hogy a karján fekvő, síró csecsemőt, Magyarországot sikerüljön végre elhallgattatnia. Kossuth szerint két problémája van a gyermeknek: az egyik az, hogy túl szoros a pólyája („Oszták Magyar Birodalom”), amelyet fel kell oldani, másrészt pedig túl sok a doktora. Orvosként tűnik fel Ferdinand von Beust báró közös külügyminiszter, aki a „közös ügy” csészében teát visz, gyógyszerként szerepel az „egységes hadsereg” Franz Kuhn von Kunnfeld báró közös hadügyminiszter kezében, Andrássy Gyula gróf miniszterelnöknél a „delegatio” gyógyital, míg Lónyay Menyhért pénzügyminiszternél a „vasuti kölcsön” injekció látható.¹²

A rajzoló felsorakoztatta a fölöslegesnek vélt elemeket, ezen orvosok és gyógyszerek eltűnése után Magyarország szabad lesz. Megfigyelhetjük, hogy az orvos–beteg ábrázolások egyikén sem Deák a helyes terápiát ismerő orvos, hanem Kossuth, míg Deák inkább ártani próbál kuruzslóként, vagy nőként megjelenített dajka, aki nem tudja megoldani a feladatát, nem képes gondozni a rábízott csecsemőt. Ezen a karikatúrán nem tűnt fel az államadósság egy részének önkéntes átvállalása, amit ugyancsak rendszeresen kifogásolt a *Ludas Matyi*, ezt láthatjuk egy másik szembeállításon: Deák tereli át birkáit a Lajta helyett a „státusadósság”-folyón, mert „*szerinte úgy lehet a hazát megmenteni, ha birkáit más nyirja*”.¹³ Az állatok bundáját az osztrák-németeket megtestesítő figurák vágják le, az államadósság önkéntes átvállalása Bécsnek kedvez, sugallja a szerző. A másik karikatúrán, amely ez alatt kapott helyet, s képaláírásában ismét szóba kerülnek az osztrák-németek, Kossuth vezeti 1848-as zászlóval a magyar hadsereget, az égbolton Hungaria jelenik meg a „függetlenség” zászlajával. A lap rajzolója szerint tehát csak ily módon – egy újabb függetlenségi háborúval – lehet Magyarországot megmenteni az osztrák-németektől, ami egybeesik Kossuth nézeteivel, azonban ekkor már a szélbal képviselők sem törekedtek erre.¹⁴ A szerző 1848 huszadik évfordulójának évében a Deák-féle politikát és a kiegyezést állítja szembe a függetlenséggel és a szabadságharchoz társított pozitív értékekkel, kollektív emlékekkel.

Később ismét egymással szembenéz Deák és Kossuth az 1869. tavaszi választásokhoz kapcsolódó karikatúrák egyikén, s mindketten zászlót lengetnek. Deákéra az „egységes hadsereg”, a „delegatio” és a „közös ministerium” feliratok kerültek. Mellette kitüntetés és hivatali cím, amelyekkel – az ellenzéki vád szerint – vesztegetett a kormányzat. A pénz motívuma egyébként is feltűnik pénzeszsák, illetve a – kiskutyaként ábrázolt –

Borsszem Jankónak adott szubvenció formájában. Egy kulacsból bor folyik, egy kéz pedig egy „mumus”-t pedig szorongat. A „mumus” orosz katonára emlékeztet, s a bogár testű ember-állat figura ugyan szuronyt tart a kezében, kis mérete és riadt arckifejezése miatt mégsem tűnik veszélyesnek. Az orosz katona megjelenítése a szabadságharc leverésére utal, arra, hogy – a jobboldali sajtópropaganda szerint – mi történne, ha a baloldal hatalomra kerülne: újabb függetlenségi háború után orosz támadás, ellenben a kormány kordában tartja a cárt és seregét, amíg hatalmon maradhat. Ezt a Deák-párti „ijesztgetést” igyekszik nevetségessé tenni a *Ludas Matyi*. A bor persze a választások alatt zajló itatásokra céloz azt sugallva, hogy ezzel a megvesztegetési eszközzel csak a kormánypárt élt. Ezzel szemben Kossuth zászlójára a „Magyarország független ország” felirat került, mellette az önálló hadsereget megtestesítő női alak és kőtáblán az 1848-as áprilisi törvények. A kép patetikus, szemben az ellenfél kigúnyolásával, egyáltalán nem humoros, s bibliai motívumot tartalmaz: a tízparancsolat kőtábláját. Kossuth emlékezteti a magyarokat a „tízparancsolatra”, hogy ne engedjenek az 1848-as törvényekből, amelyekben közös ügyek nem szerepeltek. A gúnykép a tisztességes, becsületes, hazafias baloldali és a becstelen jobboldali választási kampányeszközöket ütköztette.¹⁵ Kossuth és Deák szembeállítását a *Ludas Matyi*-ben azonban nem csak karikatúrákon történt. A lap 1872-ben közölt két teljes oldalas portrét is a két politikusról *Fény és árny* címmel, Kossuth a fényesség, Deák az árnyék, aki felett – a képaláírás szerint – eljárt az idő, s elenyészik, mint az árny (lásd 2. kép).¹⁶

Mind a Deák, mind pedig a Kossuth elleni, a sajtóban elburjánzott rágalmozásokat illusztrálja s bírálja Jókai élclapja, rámutatva a polémiák haszontalanságára.¹⁷

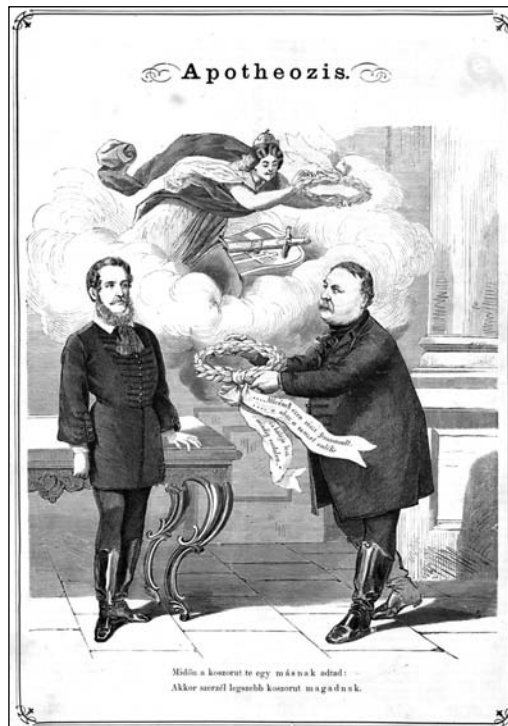

2. kép: Kossuth Lajos és Deák Ferenc szembeállítása egy kétoldalas karikatúrán

Forrás: *Ludas Matyi*, 1872. november 10.

a fiatal Kossuthot ábrázoló szobor talapzatát festi feketére a Deák-párti újságíró, a *Pesti Napló* szerkesztője, báró Kemény Zsigmond, míg Deákét a szélsőbal újságíró, a *Magyar Ujság* szerkesztője, Böszörményi László.¹⁸ A lapokban folytatott, Kossuth Torinóból küldött leveleihez kapcsolódó sajtópolémia hónapokig elhúzódott, de 1867 szeptemberében vált hevesebbé, amikor Kossuth leveleit egyenesen a *Pesti Napló* szerkesztőjének címezve küldte, amelyekre Kemény hosszú, több részes vezércikkekben válaszolt.¹⁹

Ritkán látható Deák és Kossuth egymás mellett oly módon, hogy nem az ellentéteikre helyezik a rajzolók a hangsúlyt. Egy ilyen alkotás a még alkotmányt támogató *Bolond Miskában* az *Apotheosis* ('dicsőítés') című képen Deák, akit nagyjából korának megfelelően ábrázoltak, átad egy koszorút a fiatal Kossuthnak. A rajz születésekor Kossuth már hatvanöt éves volt, ennek ellenére ifjúként pillanthatjuk meg (lásd 3. kép).²⁰ A koszorú szövege szerint tetteiért örökké hálás lesz a nemzet, Deák Kossuth fiatalkori értékeivel, eszméivel azonosulni tudott, azokat magasztalja. A rajz azonban mégis Deák emberi, politikusi nagyságát emeli ki, mivel a „haza bölcse” el tudta ismerni Kossuth érdemeit.²¹

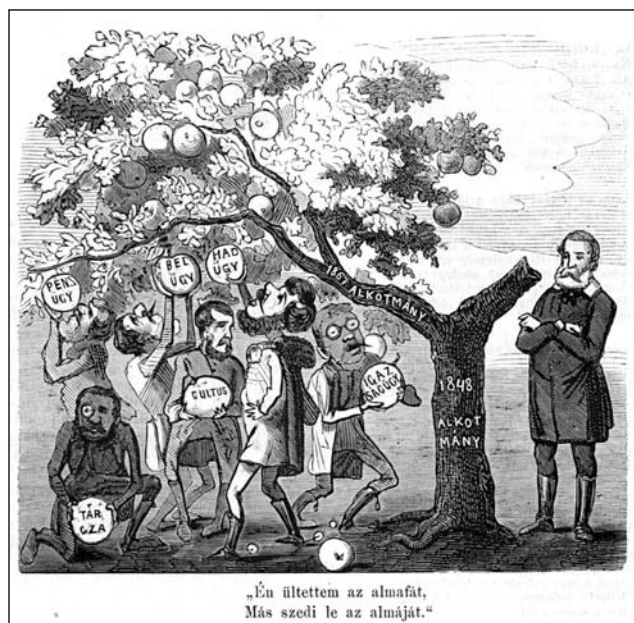

3. kép: Kossuth és Deák ábrázolása

Forrás: *Bolond Miska*, 1867. április 7.

A *Borsszem Jankó* már nem ilyen idilli pillanatot megörökítve, de kéz a kézben, egy emberként, két fejjel ábrázolta Kossuthot és Deákot. A két politikus kibékülését azonban olyan csodának, olyan „jámbor kívánság”-nak tartja, amely megvalósulására igen kicsi az esély, mivel a képaláírás szerint előbb jön létre egy „Csiky-ministerium”, mint hogy ők kibéküljenek.²² Csiky Sándor Eger város országgyűlési képviselője volt, radikális, függetlenségi álláspontot hangoztatott,²³ ami őt a korszakban nem tette kormányképpé. A *Bolond Miska* később egy Kossuth–Deák találkozót vizionál: Deáknak jelenik meg álmában a turini politikus, s egymás hogylétéről érdeklődnek. Egyikük megjelenítése sem gúnyos, mindketten koruknak megfelelően, méltóságteljesen kerültek ábrázolásra. A kép alatt szereplő vers zárógondolata azonban az, hogy szerepet kellene cserélniük: „»Te jönnél haza, én mennék Turinba...«”, majd hozzáfűzi a szerző, hogy „Bizony nagy dolog voln’ ezt nekünk megérni” – mutatva a közvélemény sóvárgását Kossuth hazatérése után.²⁴

A kiegyezés tartalmát természetesen Deák szerepeltetése nélkül is bírálta a *Ludas Matyi*. Egyik rajzán azt láthatjuk, hogy Kossuth rosszallóan szemléli az Andrássy-kormány tevékenységét, amint az „1848 alkotmány” feliratú fa mellett áll karba tett kézzel. A kiegyezés az 1848-as alkotmányhoz képest csonka, az almafa egyik ága hiányzik, a másiktól a gyümölcsöket az első Andrássy-kormány tagjai szedik le (lásd 4. kép).²⁵

4. kép: Az Andrássy-kormány kritikus ábrázolása

Forrás: *Ludas Matyi*, 1867. november 23.

KOSSUTH ÉS A KÖZVÉLEMÉNY

A kortársak közül sokak számára nem volt népszerű alternatíva a kiegyezés az 1860-as évek végén, míg Kossuth személye köré már kiformalódott kultusza, a távol élő politikus széles körben tisztelt, mitikus alakká vált. A közvélemény e részének nézeteit tükrözik az ellenzéki lapok, amikor Kossuth populáris voltát szemléltetik. A *Ludas Matyi* karikatúráján hiába húzza a *Pesti Napló*-harangkötelét Kemény Zsigmond báró, nem tudja a háttérben meghúzódó felleget eltüntetni. Sűrű, sötét felhőként Kossuth bukkan fel a gabonátábla felett, őt nem lehet könnyen hiteltelenné tenni a *Pesti Napló* szövegeivel. A közvéleményt a kormánypárti *Pesti Napló* nem tudja olyan irányba és olyan mértékben befolyásolni, mint ahogy szeretné – üzeni a szélbal élclap.²⁶

A *Bolond Miska* nem Kossuthot idézi meg, csak szobrát jeleníti meg, amelyet a régi Kinizsi-szoborhoz hasonlít: ha a Kinizsi-szoborra „a törökök rálöttek, a golyó visszapattant s a lövőket sebesítette meg. A mostani török-ök se lesznek szerencsésebbek ezzel a jelenlegi szoborral”.²⁷ Hiába támadják tehát Kossuthot és a szabadság eszméjét, népszerűsége töretlen marad, inkább saját ügyüknek ártanak azok, akik Kossuth ellen lépnek fel például a sajtóban. A Kossuth-szobor motívuma és a sajtó egy évvel később, 1868-ban is felbukkan a *Bolond Miskában*. Ekkor kormánypárti sajtótermékek megszemélyesítői (a *Borsszem Jankó*, a *Pesti Napló* és a harmadik alak a *Pesti Hirnök* szerkesztője, Török János²⁸) kövekkel dobálják Kossuth szobrát, ami azonban nem elég hatásos módszer a semlegesítésére, így egy másik férfi doronggal ront neki a mellszobornak (lásd 5. kép).²⁹

5. kép: Kossuth Lajos támadói

Forrás: *Bolond Miska*, 1868. április 5.

Kossuth támadója Perczel Mór, a balközép egyik politikusa, aki ekkor már nem értett egyet Kossuth nézeteivel. A karikatúra arra utal, hogy Perczel Mór a központi honvédegylet 1868. március 29-i gyűlésén beszédet tartott, amelyben vitatta Kossuth függetlenségi politikájának létjogosultságát.³⁰ Azt, hogy Kossuth egykori támogatói elfordultak tőle, Tóth lapja más alkalommal is megörökítette: a karikatúra felső részében a fiatal Kossuthot még élteti, körbe veszi Besze János, Pulszky Ferenc és Perczel Mór. Az idős Kossuthtól mindhárman elfordulnak, szétszélednek az egykori barátok.³¹

További Kossuth-szobrokat ábrázoló karikatúrákat is találhatunk még az élc-lapokban. Egyiken a Kossuthnak állított és „1848”, valamint „Kossuth” feliratokkal ellátott szobornak ütközik Perczel Mór kecske képében, s letörik a „népszerűség”-szarva. Kossuthtal szemben nem versenyezhet Perczel, nem lesz – bármerre is fordul – populárisabb Kossuthnál.³² Némileg később hasonlóra utal a *Bolond Miska* is: Perczel Mór egy Kossuth-szoborról akarja letépni a babérkoszorút, ami lehetetlen vállalkozásnak tűnik. A képen egy kisgyermek akarja a tengervízet kis lyukba belemerni, amire közli vele Perczel, hogy az nem lehetséges. Erre az angyali kisgyermek válasza így szól: „De még lehetetlenebb, hogy te annak az alaknak homlokáról a babérokat letéped.”³³ A *Ludas Matyi* szerint 1868-ban a „közvélemény mérlege” bizonyítja, hogy az Andrássy-kormány miniszterei – akik majmok képében tűnnek fel – könnyebbek, mint Kossuth egymaga. A képaláírás alapján előbb vagy utóbb be kell látniuk, hogy ők csupán többen vannak, de nem képviselnek nagyobb súlyt a közvélemény előtt, mint az emigráns politikus.³⁴

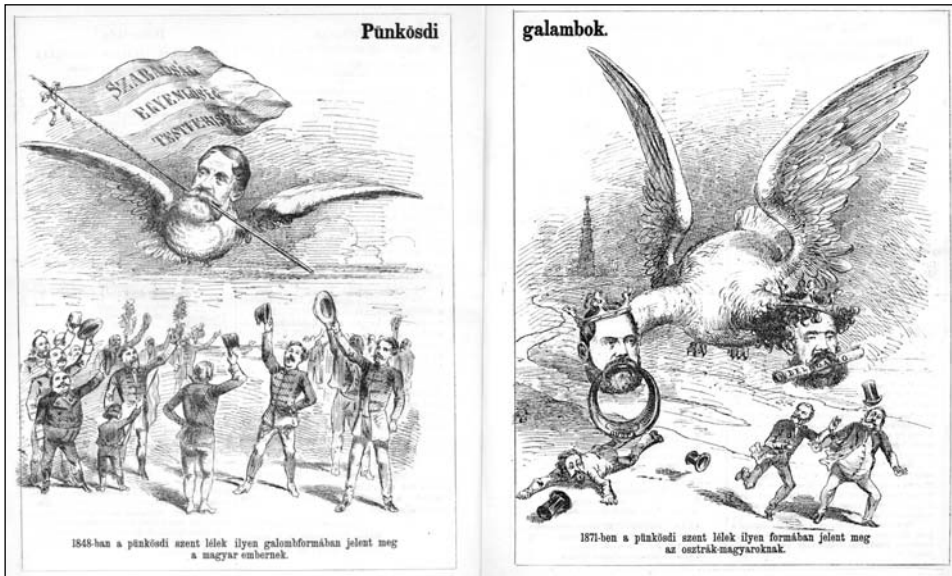
EGYHÁZI ÜNNEPEK – ISTENI MAGASLATOK

Az egyházi ünnepekhez köthető Kossuth-ábrázolások mindig a húsvéti ünnepkörhöz kapcsolódtak, ami sugallta a vágyat, a hitet, hogy a független Magyarország feltámadhat.

Az 1868. évi virágvasárnapi *Ludas Matyi* számban Kossuth bevonul a magyarok közé – mint Jézus Jeruzsálembe –, míg a kép másik felén elzavarja a magyar népet sanyargató pénzváltókat.³⁵ A húsvéti lapszámban pedig keresztre feszítve pillant-hatjuk meg Kossuthot. A háttérben egy magyar pár szomorkodik, a *Pesti Hirnök*, az *Idők Tanuja* című napilapok megtestesítői, Deák ökölbe szorítja a kezét és fenyegetőzik,³⁶ lándzsát tartó római katonaként pedig Perczelt láthatjuk. A kép alatt olvasható vers szerint Kossuthot elárulták, nevét besározták, őt megkínózták, ráadásul mindezt azok tették, akiket ő emelt fel.

1869-ben pünkösdkor tűnik fel Kossuth: a nemzet várja a pünkösdi szentlélek megjelenését, hazahívja Kossuthot. A szentlélek tradicionális módon, galambként került ábrázolásra, ám az állat feje helyén Kossuth vonásai sejlenek fel.³⁷ A képet kísérő versben azért fohászkodik a szerző, hogy a politikus térjen haza, hozzon erőt,

fényt és reményt a magyarságnak. Két évvel később ismét helyet kapott a pünkösdi szentlélek galamb formájában, azonban másféleképpen mutatkozik meg a magyarok és az „osztrák-magyarok”, azaz a kiegyezés-pártiak előtt. Az előbbiek magyaros öltözetben ünnepelnek, az égbolton pedig a „szabadság”, „egyenlőség”, „testvériség” feliratú zászlót szájában tartó, Kossuth-fejű galamb bukkan fel. Az osztrák-magyarok viszont nem magyaros öltözetet viselnek és cilindert hordanak, a kétfejű sasra emlékeztető galamb elől menekülnek, nem ujjongva fogadják. A madár egyik feje Lónyay Menyhértre, az ekkori közös pénzügyminiszterére hasonlít, aki a szájában a „quota” feliratot tartja, míg a másik fej a magyar miniszterelnökre, Andrássyra emlékeztet, s egy papírtekercsen, amely a kiegyezési törvényre utalhat, a „delegatio” feliratot viszi (lásd 6. kép).³⁸

6. kép: „Pünkösdi galambok”

Forrás: Ludas Matyi, 1871. május 28.

A *Ludas Matyi* későbbi, ugyancsak ellentétekre építő torzképén a magyar nemzet húsvéti reményeit látjuk az egyik oldalon, míg a másikon azt, amit – a *Ludas Matyi* szerint – a kormány elért. Az „angyalok feltámadását várta”, angyalként jelenik meg a „magyar hadsereg, Fiume, önálló magyar bank, democratia, általános szavazati jog”, illetve a felemelkedő Kossuth Lajos egy 48-as zászlóval. A másik oldalon viszont

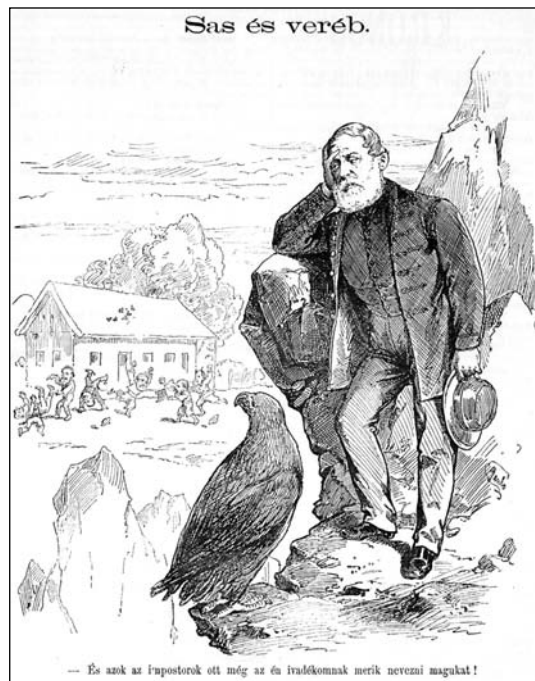
a kormány angyalok helyett ördögöket támasztott fel: „*osztrák hadsereg, Triest, választási törvény, szavazat jogcsonkítás*”. Az ördögökön kívül egy másik szimbólum, a Habsburg címerállat, a kétfejű sas is feltűnik a karikatúrán.³⁹ A közös hadsereg – szemben az önálló magyarral –, az ellenzéki szónoklatokban a kiegyezés rendszeresen kifogásolt eleme itt egyenesen „osztrák hadsereg”-ként szerepel. A magyar politikai elit nemcsak rendezni kívánta Fiume provizórikus helyzetét,⁴⁰ hanem ezt a kikötőt igyekezett fejleszteni, szemben az osztrák-német érdekeltségekkel, amelyek Trieszthez kötődtek. Az ellenzék – a torzrajz szerint – az 1872. évben tárgyalt új választási törvényjavaslatot egyértelműen a szavazati jog szűkítéseként ítélte meg, és érzékelte, hogy ez a szegényebb rétegeket, az ő szavazóbázisukat érintheti hátrányosan.⁴¹ Azt is megnevezi a rajzoló, hogy mit szeretne elérni a szélbal: demokratikus országot és általános szavazati jogot.⁴²

Kossuth az ünnepi rajzok mellett megjelent istenként is, azonban nem az ellenzéki, hanem gúnyos éllel a kormánypárti élc lapban. A Deák tiszteletét lerombolni szándékozó ellenzéki megnyilvánulásokkal szemben a kormánypárti lap így is igyekezett beárnyékolni a Kossuth-kultuszt. Egy karikatúra szerint új szekta alakult Magyarországon, ők azok, akik a „turini Jézust” imádják.⁴³ A szerző a szélbal honatyákon gúnyolódik, akik a glóriával övezve megjelenő emigráns politikus előtt térdelnek.

Két hónappal később, március 15-e húszéves évfordulójakor a szélbal újságírók és hangadó politikusok, Madarász József, Áldor Imre és Böszörményi László imádkoznak Kossuth portréja előtt a *Borsszem Jankó* torzrajzán. Figyelemre érdemes egy „*Önbírálat*” felirattal ellátott arctalan figura, aki ugyancsak térdre ereszkedett a festmény előtt. Az *Önbírálat* című röpiratot 1862-ben Vajda János írta, abban kifejtette véleményét a polgárosodásról, Ausztria és Magyarország viszonyáról, s ostromozta a magyar elit passzív rezisztenciáját.⁴⁴ Vajda János az 1860-as évek közepén a bécsi Sajtóirodában dolgozott, majd Budán a Helytartótanácsnál, s kormánypárti újságíróként közölt cikkeket a hivatalos lapban, a *Sürgönyben*. 1867-ben azonban már a kiegyezés ellenzői közé tartozik, ő indítja útnak a *Magyar Újságot*, amelyen – bécsi hivatalnoki múltja miatt – nem szerepelhet szerkesztőként.⁴⁵ Erre utalhat az, hogy nem látjuk az arcát a karikatúrán. Kossuth látható karikatúrán pusztító istenként is, aki 1867-es villámokat szór, tüzet okoz, amivel azt üzente a *Borsszem Jankó*, hogy egy újabb függetlenségi háború Ausztria ellen katasztrofális következményekkel járna. Ezzel szemben a másik oldalon a „valódi” Istent látjuk, aki áldást, esőt hoz a magyarságra, jó termést, amiért hálás egy fohászkodó magyar család.⁴⁶ Kossuth isteni mivolta más alkalommal is említésre került a *Borsszem Jankó*-ban, szintén gúnyos tálalásban. Itt Madarász József arra kéri a választóit, hogy „*Szent Kossuth Lajos előtt / Boruljunk térdre mind*”.⁴⁷

KOSSUTH ÉS A SZÉLBAL

Többször állították pellengérre az élclapok szerzői, hogy Kossuth elégedetlen a szélbal politikusokkal, akik azonban rá hivatkozva, nevét használva politizálnak.⁴⁸ A *Borsszem Jankó* képein általában – a *Ludas Matyival* ellentétesen, ahol Deákot személyesen kigúnyolták – nem Kossuth válik nevetségessé, inkább a szélbal képviselők. A szélbal és Kossuth viszonyát tárgyaló egyik karikatúrán láthatjuk, hogy a karmester Kossuth elégedetlen a zenekarával, s azt kéri, hagyják inkább abba a játékot, azaz nem biztos, hogy az ellenzéki honatyák minden tekintetben úgy politizálnak, ahogy azt Kossuth elvárna.⁴⁹ A lap egy későbbi rajzán Kossuth elkeseredetten nézi, amint a szélbal politikusok játszadoznak egy ház udvarán, s felháborodottan jelenti ki: „És azok az impostorok ott még az én ivadékomnak merik nevezni magukat!”⁵⁰ Az ugrándozó, verekedő honatyákat degradálja a gyermekként való ábrázolás, hiszen az így bemutatott személyek vagy csoportok kiskorúságára, (politikai) éretlenségére, alacsonyabb intelligenciájára, önállótlanására utal (lásd 7. kép).

7. kép: Kossuth a verekedő gyerekeként ábrázolt képviselőkön sajnálkozik

Forrás: Borsszem Jankó, 1872. március 10.

Az *Üstökös* és a *Bolond Miska* is szembeállítja Kossuthot, a pártvezért és a szélbal politikusokat. A fúzió után nagyjából azonos irányvonalat képviselt a két lap, az ellenzék egyes csoportjainak függetlenségi törekvéseit elítélték. Az *Üstökös* képen kiabálnak, hangoskodnak a szélbal politikusok, – a képaláírás szerint – a dinasztíának hűséggel tartoznak. Ezzel szemben Kossuth lármázni nem akar, s nem hű az uralkodóhoz.⁵¹ A függetlenségi nyilatkozat és a trónfosztás napjához közeli számában arra utalt az élclap, hogy a szélbal pártvezérek csak hangoskodnak, politizálásuk eredménytelen, az ideái mellett kitartó Kossuth méltóságteljes, nagyobb alakjával szemben a honatyák kicsik, viselkedésük ismét csak kisgyermekére emlékeztet (lásd 8. kép).

8. kép: Kossuth a hangoskodó pártvezéreket szemléli méltóságteljesen

Forrás: Az *Üstökös*, 1875. április 10.

A *Bolond Miskában* száműzöttként érkeznek – utalva ellehetetlenült politikai helyzetükre – a szélbal vezetői Torinóba, azonban Kossuth olyannyira nem örül nekik, s elutasítja politikájukat, hogy kijelenti: ha ők Itáliába jöttek, akkor ő inkább visszatér Magyarországra.⁵² Paradox módon így teljesülhetne a szélbal régóta dédelgetett álma, hogy Kossuth hazatér. Ezen a karikatúrán is Kossuth a nagyobb, méltóságteljesebb figura, aki távolságtartásra intő mozdulatot tesz a függetlenségi képviselők (Irányi Dániel, Csiky és Patay István) felé.

AZ EMIGRÁNS KOSSUTH

Nem csupán a *Bolond Miska* 1875-ös rajzán bukkant fel természetesen az a mozzanat, hogy a függetlenségi ellenzék Kossuthot – mint ellenzéki vezért – hazavárja.⁵³ A *Borsszem Jankó* egyik karikatúráján Kossuth a *Magyar Ujságot* olvassa, s megjelenik előtte Furius Camillus szelleme. A római hadvezér arról nevezetes, hogy száműzetésbe kellett vonulnia, de később visszahívták, hogy megmentse Rómát a gallok pusztításától, amiben sikerrel járt. A diktátor szelleme azonban visszaszítónak találja az újságot, amelyet Kossuth olvas, hangnemtől vélhetően túlzásnak minősítve. Kossuth és Camillus személye között egyértelmű a párhuzam: mindketten éltek Itáliában „száműzetésben”, s a függetlenségi-ellenzéki lapok hazahívták-hazavárták az emigráns politikust.⁵⁴ Ebből űzött később gúnyt a *Borsszem Jankó* szerzője, amikor lerajzolta, miként propagálja az ellenzék Kossuth hazahívásának várt következményeit: a parasztokból hirtelen úr lesz, az urakból pedig paraszt, kávéznak és szivaroznak a magyarok, beköszönt a jólét. Ám amikor „valóban” hazatér a várva várt messiás, csalatkozniuk kell, mert Kossuth nem tud földet osztani, így a kiábrándult parasztok a következő mondatokkal hagyják el az idős embert: „Gyűjjenek ketők – ezt is mögvesztögette a kormány” (lásd 9. kép).⁵⁵ A *Borsszem Jankó* óva inti a magyarságot, hogy túlzott reményeket fűzzön ahhoz, hogy nagyobb változások következhetnek be a sorsukban, ha Kossuth hazatérne.

9. kép: Csalódott parasztok a hazatérő Kossuth előtt

Forrás: *Borsszem Jankó*, 1870. október 2.

A *Bolond Miska* korábbi képe szerint azonban a baloldali pártszakadást is orvosolná, ha Kossuth hazatelepülne Magyarországra, az növelhetné a kiegyezés-ellenes erők esélyeit a képviselő-választásokon. Kossuth a háttérben látszik, *Bolond Miska* az országgyűlést megtestesítő alakhoz beszél.⁵⁶ A karikatúra aktualitását az adta 1868 elején, hogy a kortársak (1865-öt követően) 1868-ban választásokra készültek, s a voksolások miatt is sürgethette Tóth Kálmán a baloldali pártok együttműködését. A *Bolond Miska* egy másik rajzán évekkel később azt képzelte el, mi történne, ha Kossuth visszatérne Magyarországra: ünnepélyesen, hódolattal fogadják a különféle irányvonalhoz tartozó politikusok, újságírók és költők; a nőegyletben újra divatossá válik a Kossuth-kalap (lásd 10. kép), a szélbal azonban nem olyan boldog, mint várnánk, az egyik pártvezető, Irányi Dániel megállapítja: „Tyhú, míliom kartács, kellett ez nekünk? Most már oda a pártvezérség!”⁵⁷ A Kossuth nevét előszeretettel hangoztató szélbal politikusok így azután a képsoron inkább megjednek a szabadságharcos hős hazatéréséről.

10. kép: Karikatúrarészlet

Forrás: *Bolond Miska*, 1875. augusztus 15.

Az emigráns léthez a vándor motívuma is kapcsolódik a karikatúrákon. 1867 nyarán Kossuth vándorként szerepel a *Ludas Matyi* képén, ahol az „*elvűség*” felirat került a batyujára, már csak ő „*A szabadság rabja*” a szöveg szerint, a többi madár – elvbarátai, a függetlenség hívei: Perczel Mór, Klapka György és Vetter Antal – másfelé tart.⁵⁸ Ugyancsak vándorként bukkan fel Jókai lapjának karikatúráján ekkoriban az emigráns politikus, aki hazalátogat Hungariához. A Magyarországot megtestesítő nő ruhája átalakult, már nemcsak a magyar címer látható rajta, hanem a kétfejú sas is szimbolizálva a kiegyezés létrejöttét. A vándor szerint Hungaria ugyan mintás, új ruhát kapott,

mégis megöregedett.⁵⁹ Néhány hónappal később megtörtén tűnik fel Kossuth íróasztalánál ülve *Az Űstökös* képén, ahol kezében toll, a papíron pedig a „*Turin*” felirat olvasható.⁶⁰ Később is felbukkan Kossuth levelet fogalmazva a magyar nemzethez, azonban ekkor már másik lap hasábjain, gúnyos tálalásban. A *Borsszem Jankó* karikatúráján ugyanis Kossuth kötéllel egy magyaros ruhába bújtatott félig borjút, félig embert tart, az ember-állat figura szájában egy gyűrött papíron a „*Kossut levele*” felirat olvasható (lásd 11. kép).⁶¹ A képaláírás szerint a messzi távolból ajánlja az emigráns politikus a magyaroknak a borjút.⁶²

11. kép: A Borsszem Jankó címlapi karikatúrája

Forrás: Borsszem Jankó, 1873. december 14.

Itáliai helyszínekre, a politikus választott otthonába is több karikatúra kalauzolja el az olvasót.

1874-ben Torinóban Kossuth és Csáky Tivadar sétál az előbbi kertjében.⁶³ Csáky a fúzió jelentőségéről beszél Kossuthnak, próbálja megindokolni annak szükségességét, hogy a kormánypárthoz közeledés csupán taktika, de Kossuth nem hallgat a magyarázkodásra, csak a kertben lévő növényekről hajlandó beszélni, említésre méltónak sem tartja a fúziós tárgyalásokat.⁶⁴ A *Bolond Miska* rajza akkor született, amikor már zajlottak az egyeztetések a balközép és a Deák-párt bizonyos elemei között új kormánypárt létrehozásáról. A *Bolond Miska* néhány héttel korábbi – Lajos napi – számában ismét torinói szobájában láthatjuk Kossuthot, akit Don

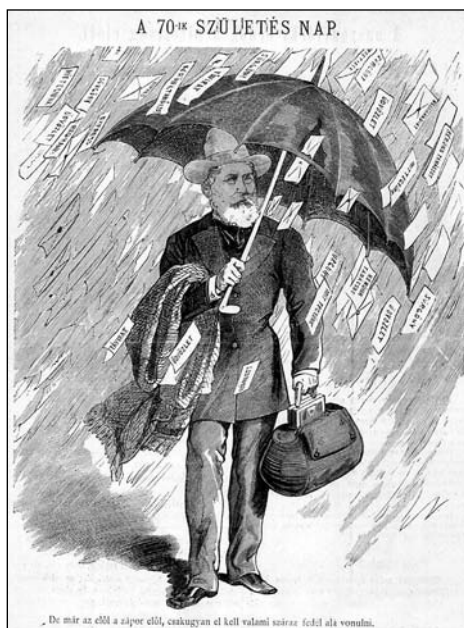
Pedró, azaz Bartók Lajos, az élclap szerkesztője látogat meg. Mindketten Charles Darwin új könyvét nézegetik, egy képes oldalt, amelyen majmok láthatók. Kossuth kezében egy Pulszky Ferencet formázó kis bábót tart, s kijelenti: „*Ez a majom volt P. képviselő őszanya, úgy eyymásra [!] ütnek.*” Don Pedró azonban Pulszky fiának bábját tartja a kezében, s kérdezi egy másik majom felé tartva Pulszky Ágostot: „*Hogy lehetett akkor a kis P. é?*”⁶⁵ A *Megbukott darvinismus* című kép szerint a két Pulszky nem azonos majomra hasonlít. Nemcsak a Kossuth névnapjához közel eső számban, hanem születésnapja környékén is megemlékeztek a forradalom vezetőjéről Az Üstökösben, hogy a hetvenedik születésnapján mennyi táviratot, üdvözetet, sürgönyt kapott. A sok levél – amelyek egy részében tanácsot kérnek Kossuthtól – esőként hull a politikus fejére (lásd 12. kép).⁶⁶

Kossuth Itáliában más szabadsághőssel, Garibaldival együtt is feltűnik. Egy alkalommal a *Ludas Maty*-ban mint a „szabadság fiai”;⁶⁷ máskor pedig Garibaldi szegény vándorként látható, akivel a magyar emigráns beszélget:

„Kossuth. Bizony, öreg barátom, a szolgálatok után, amiket a hazádnak tettél, jobb sorsot érdemeltél volna.

*Garibaldi. Én nem panaszkodom a sorsom ellen.*²⁶⁸

A párbeszéd persze azt sugallja, hogy Kossuth azonban elégedetlen a sorsával, az emigráns léttel.

12. kép: Kossuth-karikatúra Az Üstökösben

Forrás: Az Üstökös, 1874. április 18.

ÖSSZEGZÉS

Megállapíthatjuk, hogy a szerzők a Kossuth-ábrázolásokat a lapok politikai irányvonalának megfelelően többféle szimbólum (vándor, Kossuth-szobor, galamb és további bibliai motívumok) felhasználásával készítették. Megfigyelhettük, hogy ugyan a későbbi évfolyamokban is előfordult az a szembeállítás, amely a kiegyezést és Deákot, illetve Kossuthot és a független Magyarországot, a két eszméhez társított értékeket hasonlítja össze, de az első három évben volt a legnépszerűbb ez az eszköz. Az emigráns politikus nagyfokú hazai támogatottságát ugyancsak az elemzés első éveiben hangsúlyozták gyakrabban az élclapok karikatúráin. A rajzolóknak többször igyekeztek erre rávilágítani úgy, hogy Kossuth-szobor testesítette meg a „magyarok Mózesét”, s nem a távol élő politikus „élő” alakja. Kossuth húsvéthoz és pünkösdhöz kapcsolása – bár nem bukkan fel a téma minden évben – végigvonul az elemzés teljes időszakán a *Ludas Matyi*-ban. Nyilvánvalóan ezt gúnyolta ki a *Borsszem Jankó* Kossuthot istenként ábrázolva. Kossuth alakjának összekötése a szélbal bírálatával, miszerint miközben Kossuthot hazavárják, felelőtlen ígéreteket tesznek, s nevéhez nem méltóan politizálnak, inkább az elemzési időszak második felében jellemző a karikatúrákon. Az emigráns Kossuth ábrázolása – akár vándorként, akár Torinóban – ugyancsak végigkövethető az analízis teljes időszakában. A kormánypárti és a szélbal élclap stílusa között azonban egy fontos különbséget mindenképpen rögzíthetünk: míg a *Ludas Matyi* az Andrássy-kormányt és magát Deákot sokszor durván támadta, a kormánypárti lap inkább a szélbal politikusok kigúnyolására, s nem Kossuth megalázására törekedett.

Kossuth az első vizsgált években gyakran teret kapott – elsősorban a szélbal élclapban. Ennek ellenére sem a *Ludas Matyi*, sem pedig másik humoros újság függetlenségi programot hirdető ábrázolásait nem büntette a kormányzat sajtóperrel, pedig egyik karikatúráján Kossuth alakját felhasználva oly módon kampányolt Magyarország függetlensége mellett, hogy félreérthetetlenül újabb forradalom kirobbantására buzdított. Bár lesújtott a sajtóosztály és az ügyészség egyes ellenzéki lapokra, szigoruk (vagy éberségük) talán mégsem volt olyan nagymértékű, mint ahogy azt a kortársak hirdették. Az ellenzéki sajtó elleni támadások intenzitása több ok következtében csökkent: egyrészt sorra születtek a megindított sajtóperekben a felmentő ítéletek, ami inkább bátoríthatta a szerkesztőket, mint hogy elriasztotta volna, másrészt az 1869. évi kormánypárti választási győzelem növelhette a kormányzat biztonságérzetét.

JEGYZETEK

* A tanulmány az NKFI K 119664 számú, *Államhatalom és politikai sajtó Magyarországon (1861–1875)* című projekt keretében készült. Az idézeteket eredeti helyesírással közöljük.

¹ Révész T. Mihály: *A sajtószabadság érvényesülése Magyarországon, 1867–1875*. Budapest, 1986. 184–185.

² Bényei Miklós: *Kiegyezés és sajtószabadság. Eötvös József kiadatlan beszédfogalmazánya a mentelmi jog parlamenti vitájához*. Könyv és könyvtár, 30. évf. (2008) 164.

- ³ Kossuth-karikatúrák megjelentek korábban, a reformkorban és 1848-ban is. Lásd: Hermann Róbert: *A magyar forradalom a karikatúrák tükrében*. In: Tamás Ágnes – Vajda László (szerk.): *A magyar politikai karikatúra története*. Budapest, 2018. 21–35.
- ⁴ Még a kezdeti lelkesedést sugallja *Az Üstökös* verse: „Nevét leirtam magának / Kossuthnak, s le nem foglalták, / Még csak föl sem akasztának.” *Az Üstökös*, 1867. márc. 23. 96. Később már kiábrándultabb álláspontot találhatunk az ellenzéki lapokban. Például: Bolond Miska, 1867. aug. 18. 133., Bolond Miska, 1867. jún. 30. 105., *Az Üstökös*, 1867. szept. 7. 281.
- ⁵ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest, 2016. 180.
- ⁶ Bár zajlott sajtóper a kiegyezést követő években élclap ellen is, az nem kapcsolódott Kossuth személyéhez, az ő megjelenítéséhez. Mészáros Károlyt, a *Ludas Matyi* című szélbal élclap szerkesztőjét vonták felelősségre. A lapszerkesztő első tárgyalására nem sokkal Böszörményi elítélése után, 1868. március 30-án került sor. Az ítéletről nem ismerjük a jegyzőkönyvet, csupán a sajtóból értesülünk arról (a *Ludas Matyi*-ban április 5-én jelent meg), hogy elítélték kilenc hónap elzárásra és 200 forint bírságra. Még a második sajtópert is megindították a szerkesztő ellen, s Mészároset 1868. április 17-én ismét bűnösnek mondták ki az esküdtek, újabb egy év elzárásra és további 400 forint bírsággal büntették. Ráth Károly a Sajtóosztálynak. Pest, 1868. június 4. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Miniszterelnökség Központilag iktatott és irattározott iratok (a továbbiakban: MNL OL K26 ME) 1868:781. A harmadik sajtóper megindítását azonban Ráth megfontolandónak vélte, mert azt jósolta, hogy az első elmarasztaló ítéletet követően úgyis meg fog szűnni a lap. Ráth Károly Andrassy Gyulához, Pest, 1868. március 26. MNL OL K26 ME 1868:828. A *Ludas Matyi* írásai közül a közös minisztériumokat érintő, elsősorban a közös hadügyminisztert sértő, illetve egy egyházellenes írás vont maga után sajtópert.
- ⁷ *Kossuth a magyar költészetben*. Vasárnapi Ujság, 1894. márc. 25. 194–195. A Kossuth-kultuszról lásd például: Ortutay Gyula: *Kossuth Lajos a magyar nép hagyományaiban*. Ethnographia, 63. évf. (1952) 263–307., Voigt Vilmos: „Kossuth nem volt kormányzó, hanem király!”. A szabadságharc népköltészetének utóélete napjainkig. 2000, 1998. 3. sz. 55–63., Deák Ágnes: *Egy nótaszerzős története 1850-ben*. In: Szajbély Mihály (szerk.): *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Budapest, 1999. 505–522.
- ⁸ Cieger András: *Annus mirabilis? Annus horribilis?* In: Uő.: 1867 szimbolikus világa. Tanulmányok a kiegyezés koráról. Budapest, 2018. 22–26. (a továbbiakban: Cieger 2018.)
- ⁹ *Ludas Matyi*, 1867. szept. 8. 181. A karikatúra emlékeztethet egy reformkori Kossuth-ábrázolásra, amelyen Széchenyi István Bécs felé akarja húzni a Magyarországot jelképező szamarat, Kossuth pedig visszatartja.
- ¹⁰ A rendszer legitimációja – amit mutat például a szimbólumok hiánya – a Monarchia fennállásának időszakában mindvégig kérdéses és feloldhatatlan dilemmákkal (például: 1848/9 megítélése, a megtorlás) terhelt volt. Cieger András: *Megbocsátás, elhallgatás, együttműködés. Az 1867-es rendszerváltás és a múlt öröksége*. In: Cieger 2018. 33–52.
- ¹¹ *Ludas Matyi*, 1868. jan. 5. 4.
- ¹² *Ludas Matyi*, 1868. dec. 27. 413.
- ¹³ *Ludas Matyi*, 1868. jún. 14. 189.
- ¹⁴ Kossuth a kiegyezést megelőző időkben, elsősorban 1859-ben és 1866-ban csalódott volt, hogy nem sikerült Magyarországon forradalmat kirobbantani, de ő az 1870–1871-es porosz–francia háború és az 1870-es évek derekának balkáni konfliktusai időszakában is lehetőséget látott egy újabb forradalomra, de újra meg újra meg kellett győződnie arról, hogy a magyarság nem kíván ismét fegyvert fogni. Szekfű Gyula: *Az öreg Kossuth, 1867–1894*. In: I. Tóth Zoltán (szerk.): *Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulójára*. 2. köt. Budapest, 1952. 347–348., 361., 379–381. (a továbbiakban: Szekfű 1952.)
- ¹⁵ *Ludas Matyi*, 1869. febr. 21. 60–61.
- ¹⁶ *Ludas Matyi*, 1872. nov. 10. 364–365.
- ¹⁷ A két balközép élclap távol tartotta magát mind Deák, mind pedig Kossuth alakjának kigúnyolásától, mindkettőjük egyidejű tisztelete jellemezte azokat.
- ¹⁸ *Az Üstökös*, 1867. okt. 19. 332–333. Később is feltűnik a sajtó könyörtelensége: a kormánypárti sajtótermékeket megszemélyesítő kutyák (*Borsszem Jankó*, *Hirmondó*, *Reform*, *Pesti Napló*) ugatják Kossuthot és politikustársait. Az ebek között feltűnik a „Mátyás Deák” is, a katolikus, konzervatív vicclap. *Ludas Matyi*, 1872. jún. 16. 196.
- ¹⁹ Lásd például Kemény egyik cikksorozatát, melynek minden darabja az első oldalon szerepel: *Pesti Napló*, 1867. szeptember 4., 5., 6., 8.
- ²⁰ Bolond Miska, 1867. ápr. 7. 56. Kossuth más alkalommal is feltűnik hasonló módon, jóval fiatalabban a „szabadság” és „függetlenség” feliratú zászlót lengetve, míg vele szemben Deák korának megfelelően került ábrázolásra, ráadásul beteg, otthonában, hálósípkával („67. ki kiegyezés”) a fején. Fotelje alatt éjjeliedény („Közös ügyek”),

amelyből a *Borsszem Jankót* megtestesítő Ágai-fejű kutya iszik, utalva a kormánypárti élc lap támogatására. Ludas Matyi, 1871. okt. 15. 332–333. A kiegyezés tehát egy beteg öregemberhez köthető szemben az egészséges, életerős Kossuthal, a függetlenség megtestesítőjével.

²¹ Az ábrázolásmódot közvetlenül talán Deák 1867. március 28-i képviselőházi beszéde magyarázhatja, amelyben Deák kifejtette – elfogadatatandó az ellenzőkkel –, hogy a közös véderő szükségességét a *Pragmatica Sanctio*ból először nem ő vezette le, hanem Kossuth az 1847–1848-as országgyűlésen. Deák aktuális politikai céljait szem előtt tartva a kiegyezést támadó Kossuthot összekötötte a kiegyezés egyik vitatott elemével, a közös hadsereg ügyével.

²² Borsszem Jankó, 1873. jan. 5. 7.

²³ Lásd: Sebestény Sándor: *Csiky Sándor életpályája (1805–1892)*. Eger, 1981.

²⁴ Bolond Miska, 1875. márc. 21. 74.

²⁵ Ludas Matyi, 1867. nov. 23. 269. Jól azonosítható miniszterek: Andrassy Gyula miniszterelnök és honvédelmi miniszter, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter, Wenckheim Béla belügyminiszter. A pénzügyminiszter Lónyay Menyhért volt, akire azonban a rajz kevésbé hasonlít, az utolsó alak a „tárca” felirattal pedig talán Gorove István földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter. Hiányzik a képről Mikó Imre közmunka- és közlekedésügyi, valamint Festetics György király személye körüli miniszter.

²⁶ Ludas Matyi, 1867. okt. 13. 221.

²⁷ Bolond Miska, 1867. okt. 13. 166. E rajzok ismét a Kossuth-levelekkel kapcsolatos 1867. őszi sajtópolémia utalnak.

²⁸ *Pesti Hírnök*: konzervatív politikai napilap, amely 1868 decemberében megszűnt. A kiegyezés megszületése után kifejezte kormánytámogató álláspontját. Katus László: *A hatvanas évek sajtója, 1860–1867. A konzervatív sajtó*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története*. 2/1. köt. Budapest, 1985. 514., 529. (a továbbiakban: Kosáry–Németh 1985.)

²⁹ Bolond Miska, 1868. ápr. 5. 56.

³⁰ A Perczel kirohanásait Szekfű gyűlölködőnek minősítette. Szekfű 1952. 351. *Az Idők Tanuja* öt részletben közölte Perczel beszédét (*Idők Tanuja*, 1868. ápr. 3., ápr. 7., ápr. 8., ápr. 9., ápr. 10.), a *Pesti Hírnök* pedig kommentálta a beszédet, illetve az a körül kibontakozó sajtóvitát. Egyik levelezője szerint Perczel Kossuthot letette a földre a piederstálról, amihez nagy bátorság kellett. Kossuthot veszélyes agitátornak titulálta, az őt „bálványmódra” követő híveit pedig fanatikusnak. Az újság *Apróságok* rovatában utalt arra is – a Perczel-beszédétől függetlenül –, hogy a katolikus lapokat állandóan és ok nélkül támadja a *Ludas Matyi* (*Pesti Hírnök*, 1868. ápr. 4., ápr. 11.).

Idők Tanuja: a katolikus klérushoz köthető, konzervatív politikai napilap Lonkay Antal pap szerkesztésében. Buzinkay Géza: *A katolikus restauráció programjának megjelenése: az Idők Tanuja*. In: Kosáry–Németh 1985. 402.

³¹ Perczel balközép párti politikussá vált, Pulszky, aki az emigráns politikust az amerikai és európai körútján is elkísérhette, Deák-párti színekben politizált, ahogy Besze János is. Bolond Miska, 1868. máj. 10. 76.

³² Ludas Matyi, 1868. ápr. 12. 117.

³³ Bolond Miska, 1868. aug. 9. 128.

³⁴ Ludas Matyi, 1868. máj. 3. 140.

³⁵ Ludas Matyi, 1868. ápr. 5. 108–109.

³⁶ Ludas Matyi, 1868. ápr. 12. 120.

³⁷ Ludas Matyi, 1869. máj. 16. 152.

³⁸ Ludas Matyi, 1871. máj. 28. 172–173. Pünkösdi táján körmenetre vagy ünnepélyre hasonló ábrázoláson később is megjelent Kossuth, ám a kormánypárti lapban, nem pozitív kontextusban: a *Borsszem Jankó* képén a függetlenségi politikus fátylát és Kossuth arcképével díszített zászlót visz körbe, a háttérben nők és férfiak ünnepelek, azonban a képaláírás szerint a hónapja gyújtogatni fog, azaz veszélyességére – lázító, forradalmi agitációjára – hívja fel a figyelmet. Borsszem Jankó, 1875. máj. 23. 1.

³⁹ Ludas Matyi, 1872. márc. 31. 108–109.

⁴⁰ Fiume városát a magyar kormány fennhatósága alá, a megyét azonban a horvát közigazgatás alá rendelték 1870-ben. A megállapodást ideiglenesnek szánták, ám az a Monarchia időszakában nem módosult.

⁴¹ Az 1871 novemberében Tóth Vilmos belügyminiszter által beterjesztett javaslat a census típusát változtatta volna meg. A korábbi szabályozást, amely jövedelemhez és földbirtokmérethez kötötte a szavazati jogot, adócenzusra módosították volna. Ezt azonban az ellenzék közös obstrukciója megakadályozta, így az 1872. évi voksolásokat még az 1848. évi választási törvény alapján tartották. A választási törvény vitájáról lásd: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest, 2008. 146. (a továbbiakban: Boros–Szabó 2008.) Az 1872. évi törvényjavaslat szövegét lásd: Az 1869-dik évi ápril hó 20-dikára hirdetett országgyűlés képviselőházának irományai. 11. köt. Pest, 1872. 131–147.

⁴² A korszakban igen alacsony a választójoggal rendelkezők aránya (1872-ben 6,5%), s a rendszert a virilizmus tovább torzította. Boros–Szabó 2008. 141.